

ОЗОКЕРИТОВА ПРОМИСЛОВІСТЬ ГАЛИЧИНИ

Володимир Кларчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

volodymyr_klapchuk@ukr.net

30 травня 1865 р. Міністерство торгівлі видало розпорядження, за яким вивело озокерит з-під заборони експлуатації Гірничого уставу. Це призвело до «озокеритової лихоманки» в околицях Борислава. За спогадами гірничих інженерів Шуберта та Ясінського, наведених проф. Фр. Котті, на площі 15–20 мрг в околицях Борислава діяло 5–6 тис. копанок і не менша їх кількість у ближніх урочищах. Для видобування озокериту задіяно 4–5 тис. робітників на 150 криницях, що видобували щотижнево 3–4 тис. віденських цетнарів (168–224 т) озокериту. Отже, щорічно у Бориславі могло видобуватися понад 2520 т озокериту [1].

Ціни на видобуту продукцію станом на 20 червня 1865 р. були наступними (зол. рин. за 1 віденський цетнар) [8]: Bergöl (звичайна скельна олія) – 7,25; Bergwachs (звичайний озокерит) – 7; Kenderbal (м'який неочищений віск) – 4,2; Ropra (густа олія, забруднена піском) – 2,0. Інж. Ясінський також зазначав, що при таких темпах розробки, окупність родовища складала 1,5 роки. Не дивно, що в околицях Борислава впродовж короткого часу з'явилося багато підприємців. Це призвело до хижацького знищення природного середовища. І запорукою цьому стала вище згадана постанова 1865 р. Багато місцевої інтелігенції й селян з зітханням згадали постанову Галицького сейму, що забороняв хижацьке використання природних ресурсів краю.

Біля 1870-х рр. в околицях Борислава видобувалося 5600 т озокериту та 11200 т скельної олії вартістю 2,4 млн зол. ринських. До 1878 р. озокерит видобували вручну з гірських порід, а з 1887 р. його стали виплавляти [8].

Перші спроби переробки галицького озокериту були здійснені у 1867 р. на фабриці «Hochstetter i Comp.» у м. Флорісдорф під Віднем. Спочатку з озокериту виокремили лише парафін, а з 1872 р., завдяки діяльності Г. Уйгели з м. Стокерау, д-ра Пільга з м. Карлсбад та Ф. Отто з м. Франкфурт-на-Майні, отримано церезин, що мав важливе значення в різних галузях економіки. Е. Зауерландт та Р. Залозецький зазначали, що з кращих проб галицького озокериту можна виплавляти 80–85 % жовтого або 70–75 % білого церезину. Вартість річного видобування озокериту у Галичині Е. Зауерландт визначав у 18 млн марок, В. Шайноха ж вважав, що й ця цифра є занадто заниженою [8].

До 1897 р. вирізнялося вісім сортів озокериту, що залежали від температури плавлення, кольору і т.і. Пізніше Державний банк Австро-Угорщини встановив чотири гатунки: «hochprima spezial» – світлого кольору, температура плавлення 68 °С; «hochprima» – темного кольору, температура плавлення 68 °С; «normal» – темно-коричневого кольору, температура плавлення 60 °С; «secunda» – чорного кольору, температура плавлення 52–56 °С.

Загалом з видобутої породи виплавляли 1–2 % озокериту, з чого лише 10 % мали товарну якість. Продажем озокериту займався Державний банк. Основна маса озокериту (75 %) використовувалася на фабриках церезину у Німеччині, Австрії, Англії та Росії [3].

Озокеритова «лихоманка» другої половини XIX ст. призвела до відкриття в околицях Борислава на площі 100 га (станом на 1865 р.) 2,6 тис. шахт і копанок, де працювало понад 5 тис. робітників. У 1872 р. там діяло 4500 шахт і близько 1260 підприємств; у 1874 р., відповідно, 4000 та 854, де працювало 10,5 тис. робітників. Однак у 1891 р. діяло лише 772, а в 1900 р. – 75 шахт [3; 5].

Хаотичне видобування і торгівля озокеритом призвели до того, що 19 грудня 1873 р. уряд вніс на розгляд Галицького сейму проект Державного уставу щодо застосування Загального гірничого уставу до

смоляних мінералів, що б дало можливість віднести земну олію та озокерит до державної монополії. Однак цей законопроект не знайшов підтримки у сеймі і незадовільна ситуація залишалася ще довгі роки. І лише 11 травня 1884 р. сейм знову повернувся до розгляду цього питання.

Отже, 11 травня 1884 р. державний сейм і 17 грудня 1884 р. Галицький сейм виписав засади приналежності земного воску і земної олії до земельної власності, тобто, тепер вже місцеві органи влади могли урегульовувати питання видобування цієї категорії корисних копалин. Зі звіту Е. Віндакевича випливало, що продукція озокериту у Галичині становила 19653,7 т вартістю 3,5 млн зол. римських [8].

Видобування озокериту здійснювалося у двох регіонах: Борислав (Борислав, Тустановичі чи Волянка і Трускавець); Надвірна (Дзвиняч, Старуня і Молотків), але й у них вирізнялися своїм багатством окремі родовища (табл. 1).

Таблиця 1

Видобування озокериту у Бориславському родовищі [1; 8]

Родовище	1883 р.		1884 р.	
	<i>Видобування, ц</i>	<i>Вартість, зол. ринські</i>	<i>Видобування, ц</i>	<i>Вартість, зол. ринські</i>
Борислав	89000	2581000	96500	3039750
Волянка	14000	399000	19000	608000
Трускавець	2200	57200	3000	84000

Продукування озокериту у Бориславі розпочалося, як вже зазначалося, у 1862 р., однак статистичні дані до 1876 р. були практично відсутні. З того часу є періодичні дані про видобуток озокериту. Так, у 1876 р. його видобуто 93,5 тис. кірців (близько 12 тис. т), 1880 р. – 106 тис. (близько 13,6 тис. т), 1885 р. – (близько 15,7 тис. т). У подальшому по всій Галичині видобувалося удвічі-учетверо менше: 1889–1894 рр. – 64,3 тис. кірців (близько 8,2 тис. т), 1898 р. – 77,6 тис. кірців (близько 9,9 тис. т), 1900 р. – 20 тис. кірців (близько 2,6 тис. т), 1905 р. – 29,6 тис. кірців

(близько 3,8 тис. т), 1906 р. – 27 тис. кірців (близько 3,5 тис. т), 1907 рр. – 25,1 тис. кірців (близько 3,2 тис. т) [3].

Окрім Борислава озокерит видобували у Дзвинячі і Старуні (біля Надвірної), у Трускавці, однак продукція там становила лише 20 % від усього видобування озокериту у Галичині, зокрема у Дзвинячі: 1896 р. – 350 т, 1901 р. – 258,4 т, 1903 р. – 507,8 т, у Старуні, відповідно, 287; 236,55; 84,65 т [4].

Незважаючи (чи завдяки) спаду видобування озокериту ціна на нього до початку ХХ ст. постійно зростала (корон за 1 корець): 1865 р. – 28; 1876 – 50; 1885 р. – 60; 1890 р. – 57; 1898 р. – 64; 1900 р. – 78; 1902 р. – 110; 1904 – 153,3 (максимум); 1906–1907 рр. – 124,3. Таким чином, ціна на озокерит зросла за півстоліття у 5,5 разів. Вартість всієї продукції на початку ХХ ст. коливалася від 3,2 до 4,8 млн корон. Щорічно зростала глибина шахт і копанок: з 2–4 м – у 1860-х рр. до 10 м – у 1886 р., до 60 м – у 1890 р. та до 100 м – напередодні Першої світової війни [3].

Водночас, зменшувалося число видобувних підприємств. У 1886 р. лише у самому Бориславі нараховувалося 87 підприємств на 40 га, то у 1897 р. їх було лише 47 у Галичині, в т.ч. 23 – у Бориславі; у 1899 р. – 29 підприємств, у 1900 р. – 19, з яких 11 – у Бориславі та 8 – у Старуні та Дзвинячі. У 1907 р. кількість підприємств з видобування озокериту скоротилася до 11, в т.ч.: 2 – у Бориславі, 1 – у Трускавці та 8 – у Старуні та Дзвинячі.

Пропорційно змінювалася й чисельність робітників: 1889–1897 рр. – 5–6,4 тис. осіб; 1900 р. – 2229; 1906 р. – 3000; 1906–1907 рр. – 2200–2300 осіб. З загального числа працівників копалень третину становили євреї, 20 % – поляки, решта – українці [3].

У озокеритодобувній галузі Галичини впродовж тривалого часу діяли примітивні шахти та знаряддя праці, побутували антисанітарія та трагічні випадки. Однак, вже у останній чверті ХІХ ст. на шахтах

застосовувались окремі механізми, що урухомлювалися тисячами робітників. Дані про родовища Галичини наведено у табл. 2–3.

Таблиця 2

Характеристика озокеритових родовищ Галичини [1; 8]

Родовище	Площа родовища, га		Кількість шахт						Кількість робітників		Кількість механізмів	
	1883	1884	Діючих		Закинутих		Разом		1883	1884	1883	1884
			1883	1884	1883	1884	1883	1884				
Борислав	58,4	63,9	1202	1389	1566	1455	2858	2844	5600	6780	155	280
Волянка	19,3	21,0	142	212	341	857	483	569	680	1040	18	52
Трускавець	8,0	8,7	12	11	10	13	22	24	94	122	19	3

Таблиця 3

Стан виробництва на озокеритових копальнях Галичини [1; 8]

Рік	Борислав, Волянка, Трускавець		Дзвиняч, Старуня, Молотків		Разом	
	Механізми	Робітники	Механізми	Робітники	Механізми	Робітники
1886	102	6872	8	199	120	7071
1887	110	5806	12	312	122	5554
1888	115	5632	13	278	128	5910
1889	124	5633	17	371	141	6004
1890	114	6069	18	396	132	6466
1891	113	5860	26	423	139	6283
1892	116	4655	23	384	139	5039

За час видобування озокериту їх поклади, що залягали близько від поверхні землі, швидко зубожіли, тому необхідним було застосування нових технологій і нових механізмів для пошуків і розробки глибших мінералоносних шарів. Як правило, розроблялися пласти на глибині 100–150 м і лише шахта в урочищі «Потік» мала глибину 208 м і була найглибшою в околицях Борислава у 1889 р. Виробництво ставало дедалі збитковішим, оскільки значними були затрати на влаштування шахт. Е. Віндакевич зазначав, що затрати на видобування озокериту (викопування шахт) становили 6 млн зол. ринських (на одну шахту – 500 зол. ринських), а чисті доходи наприкінці 1880-х рр. складали удесятеро менше [8].

Така ситуація призвела до різкого скорочення кількості шахт й у 1891 р. в околицях Борислава функціонували лише 468 шахт, хоча ще

десятьма роками раніше їх було 935 [8]. Там на повну силу працювали лише два підприємства, що фінансувалися Галицьким кредитним банком (на площі 3,5 га) в ур. «Новий світ» і Французькою комерційною компанією, які разом продукували 2/3 озокериту. Однак, озокерит з часом перестав цікавити французьких підприємців і в 1895 р. компанія продала всі активи австрійському Земельному (Державному) банку [2].

Подібна ситуація склалася й у Трускавці. В 1890 р. там видобували щомісячно 200–250 ц озокериту загальною вартістю до 500 тис. зол. ринських. З усієї Галичини лише в околицях Дзвиняча, де ще в 1868–1870 рр. розпочалася модернізація виробництва, видобування озокериту зросло.

В останньому десятилітті XIX ст. у Галичині видобували до 8 тис. т, а в 1900 р. – лише 3,7 тис. т озокериту [1]. Ще на початку 1880-х рр. техніка його видобування залишалася відсталою. У зв'язку з цим в озокеритовій промисловості було зайнято 9–11 тис., тоді як у нафтовидобувній – близько 4 тис. робітників [9].

На початку XX ст. видобуток озокериту з 3,7 до 1,6 тис. т через виснаження його покладів і зменшення попиту на міжнародному ринку. 1902 р. у Бориславі діяло лише дві копальні озокериту: Галицького кредитного банку (70–100 шахт) і Акціонерного товариства «Борислав» (до 100 шахт). Копальня у Трускавці, що належала Ізраїлю Б. Ватману і двом спільникам, мала у розпорядженні 250 робітників. У Дзвинячі найбільша копальня «Добра надія» належала М. Вольфурту (125 робітників), друга за величиною – фірмі «Луцци і спілка». У Старуні на першому місці була фірма «К. Богданович і спілка», на якій 250 робітників видобували озокерит і пірит [3].

1906 р. у Галичині зареєстровано 23 копальні озокериту, в т.ч. [6]:

- у Бориславі і Дзвинячі – *Акціонерне товариство «Борислав» для воску земного і нафтового промислу* у Відні;
- у Бориславі власниками шахт були: *Якуб Бехер; Галицький кредитний банк; Герш Гершелес; Губицька нафтова рафінерія;*

Йозеф Купферберг, Регіна Бергманн, Герш Туртельтауб і спілка у Дрогобичі; Герш Мендельсон; Ельгін Скотт і Кароль Бубер; Тумін, Шонблюм, Льов і спілка; Й.Б. Вагманн і син;

- у Дрогобичі – *Спілка «Конкордія»;*
- у Старуні – *Копальня воску земного і олії скельної «Лелія Гелена»; Абрагам Давід Біркентгаль, Марек Ляйб Шпітель і спадкоємці Хаскла Лорбера; Генрик Компес (Дюссельдорф; шахти «Компес», «Метеор»); Герш Фан, Пінкас Пфеффер, Абрагам Фан, Мескулім Еріх; Айзек Шіфтер і спілка;*
- у Волянці – *Нессер, Каммерман, Немерів, Гайнберг, Кухмеркер, Оберлендер;*
- у Дзвинячі – *Копальня нафти і воску «Аріель»; «Spółka ogrodowa»; «Добра надія»;*
- у Молоткові – *Едвард Мерсон (м. Львів);*
- у Трускавці – *Ізраїль Вагманн, Ісаак Діаманштайн і Еліаш Шпітцманн;*
- у Вороненці (повіт Надвірна) – *д-р Артур Гольдгаммер.*

У Галичині також діяли фабрики, що виплавляли озокерит [6], найбільшими з яких були підприємства Ізраеля Бер Вагманна у Бориславі, Дахінгера Менаше у Трускавці та Йозефа Мессера у Волянці (Тустановичах). Окрім них, цим видом діяльності займалися 15 підприємців Борислава.

1907 р. у Старуні (прис. «Ропище») виникла нова копальня «Сапр і S-ка» (4 шахти), де на глибині 12,5 м (ур. «Дмитрукове поле») знайдено безцінні палеонтологічні знахідки мамонта та носорога [1].

У Бориславі в 1911 р. видобувалося 3 тис. т, в 1923–1927 рр. – 0,7 тис. т озокериту. 1912 р. діяли наступні копальні озокериту [7]:

- У Бориславі діяли шахти, власниками яких були: *Якуб Бехер; Акціонерне товариство «Борислав» для земного воску і нафтового промислу; Хайм Брунненграбен; Ердгайм, Корнгабер і Мендельсон;*

Герш Гершелес; Копальня воску «Конкордія»; Тумін, Шонблум, Льов і спілка; Копальня воску і його переплавки;

- у Дзвинячі – *Акціонерне товариство «Борислав»; Копальня нафти і воску; д-р Міхал Луцький; «Spółka ogrodowa»;*
- у Старуні – *спадкоємці Юліуша Генріка Кампа: Ернест Мюллер, Хаскел і Рахель Лорбер; Генрик Компес; Копальня воску земного і олії скельної «Лелія Гелена»; Крігль і спілка; Спілка Трускавець-Помярки.*

У міжвоєнний період видобування озокериту повністю занепало. 1938 р. у Бориславі добуто 310 т, у Дзвинячі – 136 та у Старуні – лише 7 т. Наприкінці 1938 р. озокеритні шахти майже зовсім припинили роботу [1].

Поклади озокериту було розвідано й у Сярах, Мяцині Великій (повіт Лацко), Кобилянці і Клечанах (повіт Новий Сонч) та в Мордарцях (повіт Ліманова). Їх розробка вважалася нерентабельною. Продукція озокеритових копалень у незначних об'ємах перероблялася у Галичині, решта вивозилася у різні частини Австро-Угорщини та за кордон.

Як зазначав В. Шайноха [8], саме озокерит зробив відомим у всій Європі містечко Борислав, яке часто називали галицькою Каліфорнією.

Список використаних джерел

1. Клапчук В.М. Корисні копалини Галичини : видобування та переробка : [Монографія] / В.М. Клапчук / ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». – Івано-Франківськ : Фоліант, 2013. – 508 с.
2. Ковальчак Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г.І. Ковальчак. – К. : Наукова думка, 1988. – 251 с.
3. Bujak Fr. Galicya / Fr. Bujak. – Lwow : Nakładem księgarni H. Altenberga ; Warszawa: Księgarnia pod Firmą E. Wende i Spółka, 1910. – Том II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł. – 509 s.
4. Engler C. Das Erdöl / C. Engler, H. Höfer. – Leipzig : Verlag S. Hirzel, 1909. – Band. 2. – 964 s.
5. Podręcznik geografii Galicyi / [ulożył L. Tatomir]. – Lwów, 1876. – 77 s.
6. Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi. – Lwow: Nakładem «Ligi pomocy przemysłowej». Drukiem: część inseracyjna druk. W. Anczyca i Sp. w Krakowie. Część informacyjna i adresowa «Drukarni udziałowej» i Drukarni «Polonia» we Lwowie, 1906. – S. 149–156.
7. Skorowidz przemysłowo-handlowy Królestwa Galicyi. – Lwów: Nakładem «Ligi pomocy przemysłowej». Drukiem: część inseracyjna druk. W. Anczyca i Sp. w Krakowie. Część informacyjna i adresowa «Drukarni udziałowej» i Drukarni «Polonia» we Lwowie, 1912. – S. 357–358.
8. Szajnocha W. Płody kopalne Galicyi, ich występowanie i użytkowanie / W. Szajnocha. – Lwów : Z drukarni W. Łozińskiego, 1899. – Cz. II. Sole potasowe. Kopalnie i warzelnie soli. Wosk ziemny. – 160 s.
9. Windakiewicz E. Olej i wosk ziemny w Galicyi / E. Windakiewicz. – Lwów, 1875. – S. 11.